

**СОНГУУЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ТОГТОЛЦООНЫ ОНОЛ,
АРГА ЗҮЙН ҮНДЭСЛЭЛ, ЗОХИСТОЙ ХУВИЛБАРЫГ СОНГОХ ЗАРЧИМ***/ Харьцуупсан судалгаа-мэдээлэл /**Ц.Товуусүрэн***а/ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ**

Сонгуулийн тогтолцоо буюу санал хураах тогтолцоо гэдэг нь сонгогч тодорхой хувилбаруудаас өөрийн сонголтыг хийхтэй хопбогдсон харилцаа юм. Сонгуулийн тогтолцоо нь санал хураах, санал тоолох, эцсийн дүнг нэгтгэн тооцох дүрэм журмыг өөртөө агуулж байдаг. Сонгуулийн тогтолцоог судалдаг онолыг *сонгуулийн эрх зүй* гэж хэлбэр талаас нь тодорхойлж болох бөгөөд түүний цаана улс төр судлал, эдийн засаг, математикийн агуулга оршиж байдаг. ОХУ-д сонгуулийн тогтолцоог өргөн хүрээнд, хязгаарлагдмал хүрээнд гэсэн хоёр түвшинд авч үзэж агуулгыг нь тодорхойлдог.

- Иргэнд сонгуулийн эрхийг нээж өгөх, сонгуулийн эрхийн зарчмыг тодорхойлох, хураалтын дүнг нэгтгэж, үр дүнг тодорхойлох зэрэг харилцааг зохицуулж байгаа эрх зүйн хэм хэмжээг бүхэлд нь сонгуулийн эрх зүй гэдэг. Ийм эрх зүйн системийг бүхэлд нь сонгуулийн эрх зүй гэдэг.
- Санал хураалтын дүнг нэгтгэн тодорхойлох журмыг сонгуулийн тогтолцооны хязгаарлагдмал хүрээний тодорхойлолт гэж үздэг.

1936 оны Орос улсын Үндсэн хуульд сонгуулийн тогтолцоог өргөн утгаар нь тодорхойлох хүртэл гадаадын улс орнуудын судлаачид сонгуулийн тогтолцоог хязгаарлагдмал хүрээнд тодорхойлж иржээ.

Сонгуулийн саналын агуулга, тойргийн хэмжээ, санал хураалтын дүнг мандатад шилжүүлэн тооцох журам, саналаа тухайлсан нэр дэвшигчийн төлөө, эсвэл түүнийг хамруулж байгаа нам, эвсэл /нэрсийн жагсаалт/-ийн төлөө өгөх зэрэг хувьсах чанартай үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн тогтолцоог дор дурдсанаар ангилдаг.

Сонгуулийн тогтолцооны ангилал

Дэлхийн улс орнуудад сонгуулийн тогтолцооны маш олон хувилбар үйлчилж байгаа бөгөөд тэдгээр нь дотроо олон хувилбартай байгаа юм. Үүнийг хялбарчлан сонгуулийн *олонхийг төлөөлөх тогтолцоо*, сонгуулийн *хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо*, сонгуулийн *холимог тогтолцоо* гэсэн гурван ангилалд авч үздэг. Эдгээрийн алинд ч хамааруулж болохооргүй *үл шилжих нэг саналын, хязгаарлагдмал саналын, саналыг дугаарлаж өгөх Бордогийн тооцооны* арга гэсэн сонгуулийн тогтолцооны ангилал бас байдаг.

1. Олонхийг төлөөлөх тогтолцоо: Тодорхой нэр дэвшигчээр дамжуулан эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог олонхийг төлөөлөх тогтолцоо гэнэ.

Олонхийг төлөөлөх тогтолцоо нь харьцангуй олонхийн, багц саналын, намын багц саналын, дараалал тогтоож саналаа өгөх альтернатив саналын, хоёр шатлалтай саналын гэх мэт хувилбаруудтай. Сонгогчдын олонхийн санал авсан нэр дэвшигч сонгогдсонд тооцогдох бөгөөд туйлын олонхи $1/50+1/$, харьцангуй олонхи /хамгийн олон санал авсан/, дийлэнхи $1/2/3/$ болон үнэмлэхүй олонхи $3/4/$ -ийн саналаар сонгогдох гэж ангилдаг.

2. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо: Нам эвслийн төлөөллөөр дамжуулан сонгуулиар байгуулагддаг эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо гэнэ. Нам эвслийн авсан саналын хувьтай мандатын тоо нь уялдаж байх ёстой. Хувь тэнцүүлэн

хуваарилах тогтолцоо нь жагсаалт /нээлттэй ба хаалттай/-ын, шилжих бололцоотой нэг саналын гэх мэт олон хувилбартай. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд:

- нам эвслүүдэд суудал хуваарилах тооцоо нь давуу тал олонтой ч зарим талаар хүндрэлтэй
- ихэнхи тохиолдолд сонгуулийн босго тогтоох замаар суудлыг хуваарилдаг
- сонгуулийн босгыг ихэнхидээ тухайн тойрог /улсын хэмжээнд/-ийн сонгуулийн хучинтэй саналын тоог мандатын тоонд харьцуулж тодорхойлдог
- намын нэрийн жагсаалтаас хэдэн хүнд мандат хуваарилагдах вэ гэдэг нь босго саналын тоо тухайн намын авсан саналын тоонд хэд дахин багтаж байгаагаар илэрхийлэгдэнэ.
- үлдэгдэл саналыг хэрхэн хуваарилах нь хамгийн том асуудал.

3. Сонгуулийн холимог тогтолцоо: Олонхийг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулдаг. Энэхүү тогтолцоог холимог хувь тэнцүүлсэн, зэрэгцээ /паралель/ гэж ангилж болно.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд сонгогчдын өгсөн саналаар хоёр өөр тогтолцооны суудал хуваарилах аргыг хэрэглэдэгээрээ онцлог юм.

Зэрэгцээ (паралель) саналын арга нь сонгогч олонхийг төлөөлөх хэсэгт 1 санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт нэг санал өгдөгөөрөө ялгаатай.

Сонгуулийн янз бүрийн тогтолцооны эцсийн үр дүн нь олон янз байж болох бөгөөд ялангуяа илэрхий олонхи байхгүй тохиолдолд бүр ч илүү мэдрэгддэг.

Иймээс сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо хэлбэр талаас нь биш агуулгаар нь авч үзэхийг онолын талаас нь шаардах болжээ.

Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад дор дурдсан хүчин зүйлүүдийг зайлшгүй тооцох хэрэгтэй байдаг. Үүнд;

1. Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад
 - саналаа илэрхийлэх хэлбэр
 - санал адил жинтэй байх шаардлага
 - саналын босго тогтоох арга
 - сонгуурийн тойрог, сонгогчид хамаарах үндэсний болон хүйсийн онцлогийг тооцож үзэх шаардлага

2. Олон ялагчдыг тодруулах арга
 - хувь тэнцүүлэн хуваарилах арга
 - хагас хувь тэнцүүлэх арга
 - холимог тогтолцооны арга

3. Ганц ялагчыг тодруулах арга
 - нэг болон дараалалд оруулсан саналын арга
 - шилдгийг тодруулах олон шатлалтай саналын арга
 - зэрэглэх саналын арга /саналаа дугаарлаж, хэлэлцүүлэгтэй санал өгөх/
 - нэг ялагчийг шалгаруулах үнэлгээний шалгуур зэргийг харгалзан үзэх хэрэгтэй.

Сонгуулийн олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор 5 удаагийн сонгууль явуулж, түүний давуу болон сул талыг амьдрал дээр мэдэрч, энэ тогтолцоог халах хувилбарыг УИХ бүхэлдээ хүлээн зөвшөөрөх уур амьсгал бүрэлдсэн учраас олонхийг төлөөлөх тогтолцооны талаар үүгээр хязгаарлаж, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны талаар илүү дэлгэрэнгүй авч үзэх нь зүйтэй гэж үзлээ. Харин олон нийтийн дунд тэр дундаа УИХ-ын гишүүдийн дотор ч Үндсэн хуульд заасан "...гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно" гэж заасныг "гишүүний төлөө саналаа гаргахгүйгээр намын төлөө саналаа өгвөл шууд бус болно" гэж тайлбарладагаасаа бүрэн татгалзах хэрэгтэй. Үүнээс татгалзах үндэслэл нь сонгуулийн эрх зүйн судлалд сонгогчид

хамааруулсан эрх зүйн үндсийг "нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд нууц" гэсэн зарчмууд гэж үздэг. Иймээс "...шууд сонгох эрхийн үндэс..."-ийг сонгогч саналаа гаргахдаа ямар нэг төлөөллөөр дамжуулж гаргахгүй өөрийн биеэр шууд гэж ойлгоход хүргэдэг болохоос нэр дэвшигчийн төлөө эсвэл нам эвслийн төлөө гэдэгт хамааралгүй гэж нэг мөр хүлээн зөвшөөрөхөөс өөр аргагүй юм.

Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог сонгохдоо парламентад намуудын тоог нэмэгдүүлнэ гэдгийг ухамсартайгаар хүлээн зөвшөөрөх нь зүйтэй. Ер нь аливаа үзэл бодол гудамжинд илэрхийлэгдэх бус парламент дотроо мэтгэлцээн болж байх нь дээр гэдгийг л зөвшөөрнө гэсэн үг.

Төрийн эрх барих, хууль тогтоох дээд эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг байгууллагын хувьд сонгогчдын саналыг бодитоор үнэлж, нийгэмд оршиж байгаа олон ургалч үзэл, янз бүрийн ашиг сонирхол, үнэт зүйлсийг бүрэн тооцох боломжийг нэг танхимд төвлөрүүлдэг нь хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны хамгийн том давуу тал юм. *Сонгуулийн хуваарилах тогтолцоог* агуулга талаас нь авч үзвэл:

- ✓ Сонгогч саналаа шууд, нууц гаргах эрхийн үндсийг бүрэн хангах боломжтой.
- ✓ Сонгуульд нэр дэвшигчийн талаас нь авч үзвэл нам, эвсэл, нам, эвслээс гаргасан нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт, тухайлсан нэр дэшигчийн аль нь ч байж болохоор байна.
- ✓ Нэг сонгогч-нэг санал гэсэн саналын хувийн жин тэнцүү байх боломжийг бүрдүүлж чадна.

Саналын босгыг оновчтой тогтооход онцгой анхаарах нь чухал. Босгыг хэт өндөр тогтоох нь парламент дахь үзэл бодлын төлөөллийн тоог хязгаарлаж, олонхийг төлөөлөх тогтолцооныхоос нэг их ялгаагүй болгодог бол хэт доогуур тогтоовол олонхийн төлөөлөл тогтохгүй, хамтарч Засгийн газраа байгуулахад хүргэдэг сул талуудтай учир энэ босгыг онож тогтоохоос парламентын ардчиллын хувь заяа шийдэгдэх учиртай. Судалгаанд хамрагдсан 75 улсын сонгуулийн тогтолцооноос харахад 11 улс 5%-иар, 13 улс 5-аас доош хувиар, 6 улс (Лихтенштейн 8%, Румыний депутатуудын танхим 8-10%, ОХУ 7%, Шри Ланк (1/3) 12.5%, Швед тойрогтоо 12%, Турк мужийн түвшинд 10%) 5%-иас дээш босго тогтоосон байхад 45 улсад босго тогтоохгүйгээр сонгуулийн үр дүнгээр хүчинтэй саналын тоонд үндэслэн дор дурдсан томъёоны аль нэгээр нуугдмал босгыг тогтоогоод суудлыг хуваарилдаг байна. Нэлээд улс орнуудад саналын босгыг 5% буюу түүнээс доош тогтоосныг ч анхаарах хэрэгтэй

$$\text{Харегийн томъёо } K = \frac{V}{S} : \text{Друпийн томъёо: } K = \frac{V}{S+1} + 1$$

$$\text{Имперал квотын томъёо: } K = \frac{V}{S+2}$$

K- босго саналын тоо
V- Хүчинтэй саналын тоо
S- Мандат(суудал)-ын тоо

$$\text{Сент Лагийн томъёо: } K = \frac{V}{2S + 1}$$

$$\text{D'Hondt-ын томъёо: } K = \frac{V}{S+1}$$

$$\text{Хагенбах Бишхофф-ын томъёо: } K = \frac{V}{S+1}$$

Харе, Сент Лагийн арга нь суудал хуваарилахад жижиг намуудад илүү тааламжтай байдаг бол Друпийн арга нь том намуудад арай илүү, D'Hondt-ын арга нь том намуудад бүр илүү, имперал арга нь хамгийн том намд илүү тааламжтай байдаг байна. Сонгуулийн санал хураасны дараа эдгээр

томъёоны аль нэгийг хэрэглэж хүчин төгөлдөр саналаас тооцоо хийхэд тойрогт ч, муж, бүс нутгийн хэмжээнд ч, үндэсний 1 тойргийн хэмжээнд ч босгыг тогтоох боломтой.

Империаал квотын томъёог маш цөөхөн оронд тухайлбал Экватар, Италийн Депутатуудын танхимын сонгуульд хэрэглэдэг.

Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд олонхи орнуудад саналын босгыг тогтоохдоо Hare, Droop-ийн босго тогтоох аргыг хэрэглэдэг байна. Харин суудал хуваарилахдаа D'Hondt, Сент-Лагийн аргыг түлхүү хэрэглэдэг байна. Судалгаанд хамрагдсан 75 улсын дотор намуудад суудал хуваарилахдаа D'Hondt-ын аргыг 33 улсад, Сент лагийн аргыг 7 улсад ашигладаг байхад Хагенбах-Бишхоффын зэрэг зарим аргуудыг цөөхөн зарим орнуудад ашиглаж байна. Эдгээрээс дундажийг нь сонгоё гэвэл D'Hondt-ын аргыг сонгож болохоор байна.

Сонгуулийн тойрог, сонгогчид хамаарах онцлогийг сонгуулийн хуульд зөв тусгах хэрэгтэй. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог сонгосон тохиолдолд тойргийг хэд хэдэн хувилбараар байгуулж болох талтай. Тойрогт оногдох суудлын тоо олон байх тутам суудлын хуваарилалт улам илүү хувь тэнцүүлсэн шинжтэй болдог байна. Үүнд:

а/ Улсын хэмжээнд нэг тойрог байгуулах хувилбарыг сонгоход намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт олонхи тохиолдолд хаалттай байдгийг анхаарлын гадна үлдээж болохгүй. Энэ тохиолдолд нэрсийн жагсаалтыг нам дотроо эрэмбэлж тогтоогоод сонгуулийн компаний үед хуульд заасан тодорхой тохиолдлоос бусад нөхцөлд өөрчлөлт оруулахгүй байх механизмыг тогтоох шаардлагатай.

б/ Улсын хэмжээнд олон мандат бүхий хэд хэдэн тойрог байгуулж, тэдгээрт нэр дэвшигчдийг сонгохдоо намын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас сонгодог практик хувь тэнцүүлэн хуваарилах сонгуулийн тогтолцоотой олонхи оронд ашиглаж байна. Намуудын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас сонголт хийхэд 2 үндсэн аргыг хэрэглэж байна.

- Намаас нэр дэвшигчдийн нээлттэй жагсаалтыг гаргаж тодорхой нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгч, тэр нь намын саналд тооцогддог. Намын нэр дэвшигчдийн нээлттэй жагсаалтаас сонголт хийх хувилбар нь намынхаа нэр хүндийг дагаж, цөөхөн санал авсан том намын нэр дэвшигчид суудал оногдож байхад олон санал авсан жижиг намын нэр дэвшигчид суудал оногдохгүй байх тохиолдол цөөнгүй гардаг нь энэ хувилбарын дутагдалтай тал гэж үзэж байна. Голландад тойрогтоо босго саналын 25%-иас дээш санал авсан нэр дэвшигчид дараалал хамаарахгүй суудал олгогддог байна.

- Намаас нэр дэвшигчдийн жагсаалтад бүхэлд нь дүгнэлт өгч, жагсаалтад нь санал өгөх хувилбар байдаг.

Судалгаанд хамрагдсан сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо бүхий 75 улсаас 37 нь намын хаалттай жагсаалтыг, 38 нь намын нээлттэй жагсаалтыг журамласан байгаагийн дотор үндэсний хэмжээний 1 тойрогтой тогтолцоонд намын хаалттай жагсаалтыг түлхүү хэрэглэж байна.

в/ Хувь тэнцүүлэн хуваарилах болон олонхийг төлөөлөх тогтолцоо хосолсон холимог хувилбарыг дэлхийн 30 шахам орнуудад ашигладаг. Ер нь холимог тогтолцоог ихэнхи тохиолдолд газар нутгийн хэмжээ томтой, олон хүн амтай, олон үндэстэн ястан оршин суудаг, бүс нутгийн болон үндэстний эрх ашгийг төлөөлөх зайлшгүй шаардлагатай улс орнуудад сонгосон байдаг.

Б/ Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо бүхий зарим улс орны эрх зүйн зохицуулалт

Одоогийн байдлаар судалгаанд хамрагдсан дэлхийн 75 улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах, түүнтэй ойролцоо тогтолцоогоор хууль тогтоох дээд байгууллага буюу аль нэг танхимыг нь бүрдүүлж байгаагийн дотор Боливи, Ардчилсан Конго, Герман, Унгар, Шинэ Зеланд, Тайвань, Тайланд зэрэг 18 улсад сонгуулийн холимог тогтолцоог сонгосон байна. Мөн Ази тивийн 11, Европ тивийн 37, Африк тивийн 13, Америк тивийн 14, Австрали, далайн орнуудын 2, Франц, Голландын эзэмшил арлын 4 улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах буюу түүнтэй ойролцоо тогтолцоотой байна. **Сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо түүнд нөлөөлдөг хүчин зүйлүүдийг нэг энгээр нь**

чирч тал тал руугаа зүтгэхгүйгээр тэдгээрийг цогцоор нь авч үзэж нэгдсэн шийдвэрт хүрэх нь хамгийн оновчтой гэдгийг онолын талаас нь тайлбарласан байна.

Сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөхөд хүргэдэг үндсэн 2 шалтгаан байдаг гэж үзэх болсон байна. Үүнд:

1. Улс төрчдийн суурь мэдлэг, мэдээлэл дутмаг байснаас сонгуулийн тогтолцооны хувилбаруудын үр дагаврыг таньж мэдээгүй байх;
2. Улс төрчид сонгуулийн тогтолцооны талаархи мэдлэгээ ашиглаж өөрсдийн намдаа ашигтай хувилбарыг илүүд үзэх,

Сонгуулийн тогтолцоог сонгоход алсаа бодож харахгүй, улс төрийн явцуу эрх ашгийг урьтал болгох нь түүний яваандаа үзүүлэх үр дагаврын улмаас өргөн хүрээний ашиг сонирхлыг хохирооход хүргэдэг.

Сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэлийг Италид 1993 онд холимог хувь тэнцүүлэх тогтолцоонд шилжсэнээр эхэлсэн гэж үзэж байна. 1993-2008 оны хооронд дэлхийн 26 улсад сонгуулийн тогтолцоондоо өөрчлөлт оруулахдаа Мадагаскар улсаас бусад нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны элементээр баяжуулах эсвэл бүхэлд нь хувь тэмцүүлэн хуваарилах тогтолцоогоор халсан байна.

Гадаадын зарим орнуудын сонгуулийн тогтолцоо

Монгол улсын нийгэм, эдийн засаг, газар нутгийн хэмжээ, хүн амын тоо, парламентын гишүүдийн тоо зэрэг үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо бүхий зарим улс орнуудын сонгуулийн эрх зүйн зохицуулалтыг тив, тивийг төлөөлүүлэн түүвэрлэн авч үзье. **Ази тивээс** Израйль, Шри Ланк улсыг сонгов.

1. **Израйль улс** 7.6 сая хүн амтай. 22072 ам.км нутаг дэвсгэртэй. Израйль улсын парламент Кнессет нь 120 гишүүнтэй, Кнессетийн сонгуулийг үндэсний хэмжээний 1 тойрогт намуудын хаалттай нэрсийн жагсаалтаар санал хурааж, D'Hondt-ын аргаар суудлыг хуваарилдаг байна. Намуудын авсан байвал зохих доод саналын босгыг 2%-иар тогтоожээ.

2. **Шри Ланк улс** 20.3 сая хүн амтай, 65610 ам.км нутаг дэвсгэртэй. Шри Ланк улсын парламент 225 гишүүнтэй. Шри Ланк улсын парламентын сонгуулийг хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоогоор явуулдаг. Парламентын гишүүдийн 196-г 4-20 мандат бүхий 22 тойргоос, 29-ийг үндэсний хэмжээний 1 тойргоос намын нээлттэй жагсаалтаар санал хурааж намуудын авсан саналд хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна. Намуудын авсан байвал зохих саналын доод босго 22 тойрогт тойргийн нийт хүчинтэй саналын 1/3, үндэсний хэмжээний 1 тойрогт D'Hondt-ын томьёогоор тодорхойлохоор заажээ. Сонгогч 1 саналыг дэмжиж байгаа намдаа, 3 саналыг дэмжиж байгаа нэр дэвшигчийн төлөө өгөх журамтай. Нэр дэвшигчийн төлөө өгсөн санал нь суудал хуваарилахад тэдгээрийн эрэмбийг тогтоох хүчин зүйл болдог байна.

Африк тивээс Ангола, Намиби улсыг Хүн амын тоо, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, нэгдмэл улс гэсэн шалгуураар сонгож авлаа. Энд Ангола улсын хүн амын тоо миний шалгуурт тохирохгүй байгааг дурдах хэрэгтэй. Гэхдээ парламентын гишүүдийн тоо харьцангуй ойролцоо байгаа юм.

3. **Намиби улс** 2.4 сая хүн амтай. 825,4 ам км. нутаг дэвсгэртэйгээрээ манайхтай харьцангуй ойролцоо. Намиби улсын Үндэсний Ассамблей 78 гишүүнтэй, 6 гишүүнийг Ерөнхийлөгч ажлын туршлага, мэргэжил чадварыг нь харгалзан томилдог, таслах эрхгүй 72 гишүүнийг бүх ард түмнээс шууд нууцаар сонгохдоо улсын хэмжээнд 1 тойрогт хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын хаалттай жагсаалтаар сонгууль явуулдаг бөгөөд суудлыг D'Hondt-ын аргаар хуваарилдаг байна.

4. **Ангола улс** 13.5 сая хүн амтай, 1246.7 ам км нутаг дэвсгэртэй. Ангола улсын Үндэсний Ассамблей 220 гишүүнтэй, 90 гишүүнийг улсын 18 мужийн 18 тойргоос, 130 гишүүнийг улсын хэмжээний 1 тойргоос сонгохдоо хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын хаалттай жагсаалтын аргыг хэрэглэдэг. Суудлыг D'Hondt-ын аргаар хуваарилдаг байна. *Европ тивээс* сүүлийн үед ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байгаад бие даасан улс болсон Латви, парламентын олон жилийн уламжлал бүхий Дани, Финлянд улсыг сонгож авлаа.

5. **Латви улс** 2.2 сая хүн амтай, 64589 ам км нутаг дэвсгэртэй. Латви улсын нэг танхимтай парламент-Сейм нь 100 гишүүнтэй Сеймийн сонгуулийг 14-29 мандат бүхий 5 тойрогт намаас нэр дэшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг сонгох хэлбэрээр явуулдаг. Тойргийн хэмжээнд сонгуульд намуудын нэрсийн жагсаалтад өгсөн саналыг хувь тэнцүүлэн хуваарилахдаа Сент Лагийн аргаар хуваарилдаг. Энэ аргын үндэс нь намуудын тойрогтоо авсан саналын нийлбэрийг 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 ... гэх мэтээр мандатын тоо хүртэл тоонд хувааж, гарсан ногдворт багтсан нэр дэвшигчдийг сонгогдсонд тооцох бөгөөд дутсан суудалд их үлдэгдлийг харгалзан суудал хуваарилдаг арга юм.

6. **Дани улс** 5,5 сая хүн амтай, 43,1 мянган ам км. нутаг дэвсгэртэй. Дани улсын парламент нэг танхимтай, 179 гишүүнтэй, Фолкетинг гэж нэрлэгддэг. Парламентын сонгуулийг олон мандат бүхий 10 тойрогт намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг эсвэл аль нэг нэр дэвшигчийг сонгох (намыг сонгосонд тооцогдох) журамтай. Тойргийн хэмжээнд намуудаар саналын дүнг нэгтгэж, Сент Лагийн арга, Харегийн босго тогтоох аргын боловсронгуй болгосон хувилбарыг ашигласнаар жижиг намуудыг илүү дэмждэг хувилбарт тооцогддог байна. Энэхүү аргын дээр дурдсанаас ялгагдах онцлог нь 1-ээс эхлэн мандатын тоо хүртэл сондгой тоонд хувааж, парламентын 135 суудлыг хуваарилсаны дараа үлдэгдэл суудлыг улсын хэмжээнд 2%-иас дээш санал авсан намд суудал хуваарилах, тойргуудын суудал хуваарилалтыг тэнцвэржүүлэх зорилгоор нөхөн хуваарилдаг байна.

7. **Финлянд улс** 5.3 сая хүн амтай. 338.4 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Финлянд улсын парламент нэг танхимтай. 200 гишүүнтэй, Eduskunta гэж нэрлэгддэг. Парламентын сонгуулийг Арланд арал 1 мандаттай 1 тойрогт олонхийг төлөөлөх зарчмаар, эх газарт 6-34 мандат бүхий 14 тойрогт хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас зөвхөн нэг нэр дэвшигчийг сонгогч сонгох хувилбарыг хэрэглэдэг. Нэр дэвшигчид өгсөн санал нь намын саналд тооцогдох бөгөөд D'Hondt-ын аргаар суудлыг хуваарилдаг.

Америк тивээс Парламентын гишүүдийн тооны хувьд манайтай ойролцоо Перу, Парагвай, Гайана улсыг сонгож авлаа.

8. **Перу улс** 29,1 сая хүн амтай, 1285.2 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Перу улсын парламент нэг танхимтай Конгресс 120 гишүүнтэй. Парламентын сонгуулийг олон мандат бүхий 25 тойрогт нам, эвслийн нэрийн хаалттай жагсаалтаар санал хураах хувилбарыг хэрэглэдэг. Суудлыг их үлдэгдлийн аргаар хуваарилдаг байна.

9. **Парагвай улс** 6.3 сая хүн амтай. 406.7 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Парагвай улсын Депутатуудын, Сенатын гэсэн 2 танхим бүхий парламентыг Конгресс гэж нэрлэдэг. Депутатуудын танхим 30 гишүүнтэй, Сенатын танхим 45 гишүүнтэй. Депутатуудын сонгуулийг олон мандаттай 18 тойрогт намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар, Сенатын сонгуулийг 45 мандат бүхий 1 тойрогт намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар санал хурааж, хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна.

10. **Гайана улс** 772.3 мянган хүн амтай, 215 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Гайана улсын парламент-Үндэсний Ассамблей нь нэг танхимтай, 70 гишүүнтэй Үндэсний Ассамблейн гишүүдийг 40 мандат бүхий 1 тойрог болон хэд хэдэн мандат (бүгд 25) бүхий 10 тойрогт намын нэрийн жагсаалтаар санал хурааж, Харегийн саналын босго тогтоох аргаар хамгийн их үлдэгдлийн аргаар суудлыг нам эвслийн авсан саналтай хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна. 5 гишүүн нь томилогддог.

Далайн орнуудаас Шинэ Зеландыг сонгож авав.

11. **Шинэ Зеланд улс** 4.4 сая хүн амтай, 268 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Шинэ Зеланд Улсын парламент 1 танхимтай, Төлөөлөгчдийн танхим гэж нэрлэдэг. Төлөөлөгчдийн танхим 120 гишүүнтэй. Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн 70 нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор 1 мандат бүхий тойргоос сонгогдох ба үүний дотор 7 нь уугуул маори үндэстний тойрог байдаг. 50 нь үндэсний хэмжээний 1 тойргоос намын хаалттай нэрийн жагсаалтаар сонгогдоно. Сонгогч нэр дэвшигчид 1, намын нэрийн жагсаалтад 1 бүгд 2 санал өгнө. 5%-ийн саналын босготой.

в/ Сонгуулийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл

Сонгуулийн тогтолцооны нөлөөлөл			Сонгогч саналаа гаргах чиглэлийн нөлөөлөл			
Олонхийг төлөөлөх	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	Холимог	Намын нэрийн жагсаалтад	Нэр дэвшигчийн нэрийн жагсаалтад	Тухайлсан нэр дэвшигчид	
					Олонхийг төлөөлөх тогтолцоо	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо
Давуу талууд						
Том намуудад давуу тал үүсгэдэг. Төрийн эрхийг том намууд тогтвортой барих нөхцөл бүрдүүлнэ.	Парламент олон нам суудал авах нөхцөл бүрдүүлнэ. Аливаа үзэл бодол, үнэт зүйл нэг танхимд хэлэлцэгдэх боломж бүрдүүлнэ	Олонхийг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны давуу талуудыг товойлгох, дутагдалтай талуудыг хязгаарлах бололцоо бүрдүүлнэ. Том улсуудад болон үндэсний асуудал тавигддаг улсуудад тохиромжтой.	Жижиг намуудад суудал ногдох боломжийг илүү бүрдүүлнэ. Хувь тэнцүүлсэн шинж улам тодрох, санал адил жинтэй байх, санал өгөх, тооцоход хялбар, хүйсийн тэгш байдал, үндэстний асуудлыг шийдвэрлэх нөхцөл бүрдүүлнэ.	Намын нээлттэй нэрийн жагсаалт байдгаараа сонгогчид илүү ойлгомжтой. Жижиг намуудад суудал ногдох боломж давуутай.	Цөөн намын нөлөөг нэмэгдүүлж, олонхийн Засгийн газар бүрдэж, хариуцлага, нэг хүчинд төвлөрнө.	Парламентад хэд хэдэн нам орж, ялангуяа жижиг нам суудал авах магадлал өснө. Намын доторх нэр дэвшигчдийн сонгогдох дараалалд сонгогч нөлөөлөх боломж бүрдүүлнэ.
Дутагдалтай талууд						
Сонгогчдын саналын багагүй хэсэг парламентад тусгалаа олохгүй байх сул талтай	Засгийн газраа намууд нэгдэж байгуулах, хариуцлага хүлээх эзэн тодорхойгүй болох, Засгийн газар огцрох магадлал өснө	Бүс нутгийн болон үндэсний хэмжээний асуудлын зааг ялгарч, Парламентад өөр өөр ашиг сонирхол зөрчилдөх магадлалтай.	Орон нутаг, парламентын гишүүдийн амьд холбоо сулрах, намын лидерүүдийн давамгайл байдал тогтох, эсвэл нөлөө багатай, үгнээс гардаггүй хүмүүсийг жагсаалтдаа оруулах, намын доторх эрүүл санал бодлыг үл хүндэтгэх талтай	Парламент олон намын оролцоотой болж, Засгийн газрыг намууд хамтарч бүрдүүлэх тохиолдол элбэг байдаг.	Сонгогчийн өгсөн саналын нэлээд хэсэг нь парламентад тусгалаа олохгүй гадна талд нь үлддэг.	Намын нээлттэй нэрсийн жагсаалтаас сонголт хийх нь Сонгуульд оролцож байгаа нам бүрээр нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт гаргаж сонгогч бүр түүнээс сонголт хийхэд төвөгтэй.

Монгол улсын нөхцөлд						
Манай улсын хувьд энэ тогтолцоог өөрчлөх сэтгэлзүйн бэлтгэл хангагдсан.	Манай улсын хувьд энэ тогтолцоог сонгох чиглэлээр 2 өөр төсөл өргөн баригдсан. Энэ тогтолцоог сонгоход, манай улсын хүн ам сийрэг, нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээрээ томд тооцогддог харьцангуй төвлөрөл ихтэй зэрэг нөхцөл байдлаа үнэлэн энэ тогтолцооны ямар хэлбэр, суудал хуваарилах аль аргыг сонгохоо зөв шийдэх шаардлагатай	Манай улсын хувьд төвөөс алслагдсан засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж олонтой, тэнд ажиллаж, амьдарч байгаа хүмүүсийн эрх ашгийг парламентад тооцдог байх талаасаа тохиромжтой байж болох талтай.	Манай улсын хувьд цэвэр, ба холимог тогтолцоог сонгосон тохиолдолд улс 1 тойрог гэж үзвэл намын нэрийн хаалттай жагсаалтыг сонгох нь онолын хувьд тохиромжтой.	Манай улсын хувьд улсын хэмжээнд олон мандат бүхий цөөн тойрог байгуулна гэж үзвэл намын нэрийн нээлттэй жагсаалтад санал өгөх хувилбарыг сонгох нь тохиромжтой.	Манай улсын хувьд улсын хувьд сонгуулийн холимог тогтолцоог сонговол олонхийг төлөөлөх хэсэгтээ нэг нэр дэвшигч-нэг санал гэсэн хувилбар байх нь илүү тохиромжтой	Манай улсын хувьд улсын хэмжээнд цөөн мандат бүхий олон тойрог байгуулбал тодорхой нэр дэвшигчийн төлөө санал өгөх хувилбарыг сонгох нь дээр.

Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны босго тогтоох аргуудын нөлөөлөл				Босгыг урьдчилан тогтоохын нөлөөлөл		Тойргийн хэмжээ, тооны нөлөөлөл		
Харегийн арга	Сент Лагийн арга	Друпийн арга	Империал арга	Өндөр босго	Бага босго	Улс 1 тойрог/том/	Олон мандаттай цөөн тойрог	Цөөн мандаттай олон тойрог
Давуу талууд								
Жижиг нам парламентад суудал авах магадлалыг өсгөнө.	Жижиг намууд парламентад суудал авах магадлалыг өсгөнө.	Томоохон намуудын суудлын тоог нэмэгдүүлэх магадлал илүү.	Томоохон намуудын суудлын тоог нэмэгдүүлэх магадлал бүр илүү.	Томоохон намууд үүнийг сайшаан дэмжинэ.	Жижиг намуудын парламентад суудал авах магадлалыг өсгөнө.	Намуудад суудал хувь тэнцүүлэн хуваарилах шинж чанарыг өсгөнө	Намуудад суудал хувь тэнцүүлэн хуваарилах шинж чанарыг өсгөнө	Нэр дэвшигчдийг сонгогчтой илүү ойр дотно байлгах нөхцлийг бүрдүүлнэ.
Дутагдалтай талууд								
Томоохон намууд энэ аргаас аль	Томоохон намууд энэ аргаас аль	Жижиг намуудад төдийлөн	Жижиг намууд энэ аргаас аль	Жижиг намууд, бие даасан нэр	Томоохон намуудын суудлыг	Парламенты н гишүүд орон нутгийн	Сонгуулийн газар зүйн зургийг	Намуудын суудал хуваарилалт олонхийг төлөөлөх

болох зайлсхийнэ.	болох зайлсхийнэ.	таатай биш.	болох зайлсхийнэ.	дэвшигчид суудал авах магадлалыг бууруулна	жигжиг намууд хуваалцана.	хоорондын харилцаа суларна.	тусгайлан гаргаж, засаг захиргааны олон нэгж 1 тойрогт хамрагдана.	зарчимд илүү ойртож сонгогчийн санал парламентад тусгалаа олохгүй байх магадлалыг өсгөнө.
Монгол улсын нөхцөлд								
Манай нөхцөлд улс терийн 2 том намын дэмжлэг авах магадлал багатай	Манай нөхцөлд энэ аргыг сонгоход жигжиг намуудад тааламжтай ч том намуудын зүгээс дэмжлэг авах магадлал багатай.	Дэлхийн олон улс оронд хүлээн зөвшөөрөгд- дөгөөрөө энэ аргыг сонгох магадлал өндөр	Энэ аргыг хэрэглэдэг улс орон маш цөөн бөгөөд Италид ашиглаж байгаад больсон. Экваторт одоо ашигладаг. үүнийг авч ашиглахгүй байх нь дээр.	Манай хувьд үндэстний салан тусгаарлах үзэл санаатай нам, эвсэл байхгүй учраас саналын босгыг өндөр (5%- иас дээш) тогтоохгүй нь дээр	Парламенты н суудлыг хувь тэнцүүлэн хуваарилах үед санал хураасны дараа улсын дүнгээр нам тус бүрийн хүчинтэй саналаас Друпийн томъёогоор тогтоож болно	Улс 1 тойрог хувилбарыг сонговол намын хаалттай жагсаалтыг сонгох нь дээр. Энэ хувилбар бол цэвэр парламен- тын эрх мэдэл давуу улсад байдаг	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны аль ч хувилбарт намын нээлттэй жагсаалтаар сонгууль явуулахад тохирно	Том намууд энэ хувилбарыг дэмжих магадлал өндөр, Цэвэр хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд тохиромж-гүй

Г. Санал зөвлөмж

Монгол улсын хувьд сонгуулийн тогтолцооны аль нэг хувилбарыг сонгох нь хууль тогтоогчдын бүрэн эрхийн асуудал хэдий ч сонгуулийн тогтолцооны онол, арга зүйн зарим асуудлыг судалж үзсэний үндсэн дээр монголын ард түмэн, түүнийг төлөөлж байгаа хууль тогтоогчдын өмнө сонгуулийн тогтолцоо, сонгогч саналаа гаргах хувилбар, саналын босго тогтоох арга, босгын хэмжээ, тойргын тоо зэрэг нөлөө бүхий үзүүлэлтүүдээр том, жижиг намын аль альных нь эрх ашгийг бодолцож тооцсон хувилбар байх нь зохистой. Ийм учраас дор дурдсан хувилбарын аль нэгийг сонгох нь манайд илүү тохиромжтой байж болох үндэслэлтэй.

1. Сонгуулийн холимог тогтолцоог сонгох дор дурдсан үндэслэл байна гэж үзэж байна:

а/ Манай улс хүн амын тоо цөөн ч нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээр дэлхийд харьцангуй томд тооцогдох бөгөөд сүүлийн жилүүдэд хүн амын төвлөрөл түргэсч байгаа нь орон нутгийн ашиг сонирхол парламентад илэрхийлэгдэж байх шаардлагыг өсгөж байгааг харгалзан үзэхэд хүргэж байна. Нөгөө талаар улс төрийн намуудын төлөвшилийг төгөлдөршүүлэх, саналаа илэрхийлэх хэлбэр нь сонгогчдод хялбар байх, сонгуулийн тогтолцоо, суудал хуваарилах арга саналын босгын хэмжээ, тойрог байгуулах хэлбэр нь том, жижиг аль ч намын зүгээс илэрхий эсэргүүцэхгүй, дундажийг барьсан хувилбар байх нь чухал болоод байна. Эдгээр шаардлагыг тооцон үзэх аваас *сонгуулийн холимог тогтолцоог* сонговол орон нутгийн төлөөллийг хангах, том болоод жижиг намын аль нь ч эрс эсэргүүцэхгүй байх, тойргийг одоогийн засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн хуваариар хийснийг үндсэнд нь хадгалах боломжтой бөгөөд харин нэг мандатад ногдох сонгогчдын тоо харьцангуй тэнцүү байхаар тооцож тойрогт ногдох мандатын тоог өөрчлөх нь зүйтэй. Намууд тойргуудад мандатын тоогоор нэр дэвшүүлнэ. Нэг сонгогч-нэг санал гэсэн зарчмыг баримтлан сонгогч зөвхөн нэг нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгнө. Саналын дүнг нэгтгэхэд тухайн тойрогт Друпийн томъёогоор тогтоосон босго саналаас дээш хамгийн олон санал авсан 1 нэр дэвшигчийг сонгогдсонд тооцож, сонгогдсон нэр дэвшигчийн босго саналаас дээшхи санал болон бусад нэр дэвшигчдийн авсан саналыг улсын хэмжээнд нам эвслээр нь нэгтгэж дүнг гаргана. Ингэж нэгтгэсний дараа нам, эвслүүдэд суудлыг хувь тэнцүүлэн хуваарилна. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт саналын босго тогтоохоор шийдвэр гаргавал Үндэсний хэмжээнд 5%-иас илүүгүй байх нь олон улсын жишигт илүү нийцнэ. Ер нь урьдчилж босго тогтоохгүй нуугдмал босготой байж ч болно. Улсын хэмжээнд саналыг нэгтгэсний дараа бүх хүчинтэй саналын нийлбэрээс

V

Друлийн томъёо ($K = \text{-----} + 1$)-гоор босго саналын босгыг тогтоож, түүнээс

S+1

дээш санал авсан нэр дэшигчдэд суудлыг хуваарилахдаа нэр дэшигчдийн санал авсан дарааллыг баримтална. Үлдэгдэл суудлыг D'Hondt-ын их үлдэгдлийн аргаар хуваарилна. Энэхүү хувилбарт дүн шинжилгээ хийж үзвэл:

а/ *Сонгуулийн холимог тогтолцоо* том, жижиг аль ч нам хүлээн авах боломжтой. Аль ч намд тааламжтай.

б/ Саналаа зөвхөн нэр дэвшигчийн төлөө гаргах нь нэг сонгогч-нэг санал гэсэн тэгш зарчмыг хангах бөгөөд сонгогчид илүү хялбар байгаа тул улс төрийн үзэл бодлоос үл хамааран бүх хүн хүлээн зөвшөөрөх боломжтой. Аль ч намд тааламжтай.

в/ Хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигч сонгогдож орон нутгийг төлөөлөх боломж бүрдүүлж байгаа ч хувь тэнцүүлэн хуваарилах аргаар сонгогдсон гишүүд бусад гишүүдтэй яг адилхан саналын зарчмаар сонгогдсон учир шүүмжлэлд өртөхгүй байх боломжтой. Аль ч намд тааламжтай.

г/ Сонгуулийн босгыг 5%-иас дээш тогтоох үндэстний болон улс төрийн хүчин зүйл манай улсад байхгүй учраас %-иас доош тогтооход том намууд жижиг намууддаа боломж олгох улс төрийн эр зориг гаргахаас өөр юуг ч шаардахгүй. Жижиг намд тааламжтай.

д/ Үлдэгдэл саналыг их үлдэгдлийн арга/ D'Hondt-ын арга/-аар хуваарилах нь том намуудад тааламжтай.

Энэ бүхнээс үзэхэд сонгуулийн холимог тогтолцооны энэ хувилбарыг сонгосноор дээр дурдсан 5 шалгуураас 3 нь аль намд тааламжтай, 1 нь жижиг намд, 1 нь том намд тааламжтай байгаа учраас эсэргүүцээд байх шалтгаан байхгүй байна. Норвеги, Румыний жишгээр авч хэрэглэх боломжтой байна.

2. Цэвэр хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог сонгоно гэвэл дор дурдсан хувилбарыг сонгох нь тохиромжтой гэсэн дүгнэлт энэ судалгаанаас гарч байна

а/ Улсын хэмжээнд нэг тойрог байна гэж үзвэл цэвэр парламентын эрх мэдэл давамгайлсан улсуудад түгээмэл байдгаараа тохиромжтой мэт боловч манайх шиг Ерөнхийлөгчийн эрх мэдэл харьцангуй өндөр улсад яг тохирно гэхэд эргэлзээтэй. Харин энэ системийг сонгоход хүрвэл:

- Намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар нэг сонгогч-нэг санал гэсэн саналын хэлбэрийг авах
- Намуудын саналын босгыг үндэсний хэмжээнд 5%-иас дээшгүйгээр тогтоох
- Үлдэгдэл саналыг D'Hondt-ын их үлдэгдлийн аргаар хуваарилах

Ингэснээр том, жижиг намуудын сонирхол харилцан тэнцвэржих боломж бүрдэнэ.

б/ Улсын хэмжээнд 1-ээс дээш тойрог байна гэж үзвэл Л.Болд нарын өргөн барьсан хувилбараар 5-аас илүүгүй тойрог байх нь сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах зарчмыг илүү илэрхийлэх бөгөөд олонхийг төлөөлөх зарчмаасаа татгалзсаныг ч тод харуулах болно. Энэ тохиолдолд сонгуулийн газар зүйн зургийг тусгайлан гаргаж 2 сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаанд түүнийг шинэчилж байхаар зохицуулах нь зөв болов уу. Санал гаргахдаа сонгогч нэг саналыг намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтын төлөө, нэг саналыг нэр дэвшигчийн төлөө өгнө. Энэ нь сонгогч саналаа илэрхийлэх хэлбэрийн хувьд хялбар, намуудаас гаргасан нэрсийн жагсаалтыг үндэслэн намыг сонгох, нэр дэвшигчдийг нь сонгогч дараалалд оруулах зэрэг давуу талтай. Энэ тохиолдолд нуугдмал босготой байх нь дээр бөгөөд санал хураалтын дүнгээр тойрог тус бүрт Друпийн томъёогоор босго тогтоож, суудлыг намуудад хуваарилахдаа нэр дэвшигчдийн авсан саналын дарааллаар нам доторхи суудал хуваарилагдана.

в/ Хүйсийн тэгш байдлыг хангах зорилгоор 6-9 мандаттай эмэгтэй нэр дэвшигчдэд зориулсан үндэсний хэмжээний 1 тойргийг зарим нэг улсын жишгээр зохион байгуулж болох юм.

Сонгуулийн холимог тогтолцоотой улсуудын судалгаа а/ Холимог тогтолцоотой

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Жагсаалтын хэлбэр	Босгын %	Суудал хуваарилах арга	Тойргийн хэлбэр	Бүх суудал(Хувь тэнцүүлэн хуваарилахад ногдох суудал)
1.	Боливи –дээд --доод	Нэр дэвшигчид Нэр дэвшигчид	Нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	Намын нэрийн олонхоор Их үлдэгдлийн	4 мандаттай 9 тойрог Олон тандаттай 9 тойрог	130/60 36/36
2.	БНА Конго -доод дээд	Нэр дэвшигчид Нэр дэвшигчийн нэрийн жагсаалтад	Нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	Харегийн их үлдэгдлийн Их үлдэгдлийн арга	109 олон мандаттай тойрог Муж бүр 1 тойрог	500/440 108/108
3.	ХБНГУ Бундестаг	Нэр дэвшигчид, намд	нээлттэй	5%	Сент Лагийн	Олон мандаттай 16 тойрог	598/299
4.	Литва	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	141/70
5.	Шинэ Зеланд	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	5%	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	120/50
6.	Тайланд	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	10 мандаттай 8 тойрог	480/80
7.	Япон -доод -дээд	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	Нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	D`Hondt  D`Hondt	Олон /6-29/ мандаттай 11 тойрог` Үндэсний 1 тойрог 96 мандаттай, (2-10)бүгд 146) мандаттай 47 тойрог	480/180 242/242
8	Лесото	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	40 мандаттай үндэсний 1 тойрог	120/40
9.	Унгар	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	5%	D`Hondt	64 мандаттай 1 тойрог, олон мандаттай 20 тойрог	386/210
10.	Мексик -доод	Намд	Хаалттай	Нуугдмал	Их үлдэгдлийн	200 мандаттай үндэсний 1 тойрог	500/200

	-дээд	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үдэгдлийн	32 мандаттай үндэсний 1 тойрог	128/32
11.	Румын дээд, доод танхим	Нэр дэвшигчид	Нээлттэй	5%	D`Hondt	1 мандаттай тойрогт эхний шатанд тооцогдоогүй саналыг үндэсний хэмжээнд нэгтгэж, намуудад хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг.	1 мандаттай 315 тойргоос 50%+1 санал авсан нь шууд сонгогдсонд тооцож, үлдсэнийг нь үндэсний хэмжээнд нэгтгэж 10%-ийн босго давсан намд хувь тэнцүүлэн хуваарилна.
12.	Норвеги	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	4%	Сент Лаг	19 тойргоос тус бүр 1 нь шууд сонгогдсонд тооцогдож, 150 нь хувь тэнцүүлэн хуваарилагдана.	1699/150
13.	Болгар	Намд, Нэр дэвшигчид	хаалттай	4%	Харе	31 нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор 209 нь олон мандаттай 31 тойргоос	240/209
14.	БНСУ	Намд	нээлттэй	3%			299(54)
15.	Тайвань	намд	хаалттай	нуугдмал			225(49)
16.	Украйн	намд	хаалттай	3%	Сент Лаг		450(225)
17.	Венесуэл	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	үндэсний 1 тойрог	164/1 мандаттай тойргийг хассан
18.	Шотланд	Намд-1 санал, Нэр дэвшигчид нэмэлт 1 санал	нээлттэй	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 8 тойрог	129/56

Хавсралт №2

Сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой улсуудын судалгаа

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Жагсаалтын хэлбэр	Босгын %	Суудал хуваарилах арга	Тойргийн хэлбэр	Суудлын тоо
1.	Алжир -доод танхим	Нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Сент Лагийн их үлдэгдлийн	Олон мандат бүхий 48 тойрог	389
2.	Ангол	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt-ын	Үндэсний 1 тойрог	220
3.	Австрали -дээд танхим	Нэр дэвшигчдийг зэрэглэж	нээлттэй	нуугдмал	D`Hondt-ын	12 мандаттай 6 тойрог, 2 мандаттай 2 тойрог	76
4.	Австри -доод танхим	Намд	Хаалттай	4%	D`Hondt Hare	3-12 мандаттай 9 тойрог	183

	-дээд танхим	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt Hare	7-36 мандаттай тойрог 9	62
5.	Аргентин -Доод танхим -дээд танхим	Намд намд	Нээлттэй нээлттэй	3% -	D`Hondt Тойрогтоо хамгийн их санал авсан намд 2 суудал, дараагийнхад нь 1 суудал хуваарилдаг	Олон мандаттай 24 тойрог 3 мандаттай 24 тойрог	257 72
6.	Бельги -доод танхим Дээд танхим	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	Нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	D`Hondt  D`Hondt	Олон мандаттай 11 тойрог Олон мандаттай 3 тойрог	150 40
7.	Бразил -доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	D`Hondt	8-70 мандаттай 24 тойрог	513
8.	Буркина- Фасо	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	15 мандаттай үндэсний хэмжээний 1 тойрог, 2- 10 мандаттай 13 тойрог	111
9.	Бурунди -доод танхим	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 17 тойрог	118/100
10.	Камбодж	Намд	хаалттай	нуугдмал	Xape	Олон мандаттай 21 тойрог	123
11.	Кабо-Верде	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	2-15 мандаттай 16 тойрог	72
12	Колумб -доод танхим -дээд танхим	Намд Намд	Хаалттай хаалттай	Нуугдмал нуугдмал	D`Hondt  D`Hondt	Олон мандаттай 33 тойрог 100 мандаттай үндэсний тойрог, 2 мандаттай тусгай тойрог	166 102
13.	Коста-Рика	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	4-21 мандаттай 7 тойрог	57
14.	Хорват	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	5%	D`Hondt	14 мандаттай 10 тойрог, 8 мандаттай үндэсний тойрог, гадаадад оршин	153

						суугчдад зориулсан тойрог /мандатын тоо заагаагүй/	
15.	Кипр	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Харегийн арга	Олон мандаттай 6 тойрог	80
16.	Чех Доод танхим	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	Нам-5% Эвсэл (2 нам)-10% Эвсэл(3 нам)-15% Эвсэл(4 нам)-20%	D`Hondt	Олон мандаттай 14 тойрог	200
17.	Чили -дээд танхим Доод танхим	намд	хаалттай	-	Намын олонхийн систем	13 олон мандаттай тойрог, 60 олон мандаттай тойрог	38 120
18.	Дани	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Сент Лагийн	Олон мандаттай 10 тойрог	179
19.	Доминикан -доод танхим	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 29 тойрог, Үндэсний 1 тойрог	183
20.	Экваторын Гвиней	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Мужийн тоогоор олон мандаттай тойрог	100
21.	Эстони	намд	хаалттай	5%	D`Hondt	6-13 мандаттай 13 тойрог	101
22.	Финлянд	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	D`Hondt	6-33 мандаттай 14 тойрог	200
23.	Грек	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	3%	Хагенбах Бишхофф	үлүн мандаттай 56 тойрог, 12 мандаттай үндэсний 1 тойрог	300
24.	Гвиней-Бисау	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалт	нээлттэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 27 тойрог	102
25.	Гайана	намд	хаалттай	нуугдмал	Харегийн хамгийн их үлдэгдлийн	10 тойрогт 2: суудал, 40 мандаттай үндэний 1 тойрог	65
26.	Исланд	намд	хаалттай	5%	D`Hondt	10-11 мандаттай тойргууд	63
27.	Энэтхэг -дээд танхим	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Шилжих нэг саналын	Шууд бус сонгууль	245/233
28.	Индонез -доод танх.	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	2,5%	Заяцын хүчин зүйл	Олон мандаттай 33 тойрог	560

29.	Ирак	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал		7-70 мандаттай 18 тойрог	325/318
30.	Израйль	намд	хаалттай	2%	D`Hondt	120 мандаттай үндэсний 1 тойрог	120
31.	Итали -доод танх. -дээд танх.	Намд	хаалттай	2-4%	Олон суудлыг урамшуулах	Олон мандаттай 26 тойрог	630
32.	Латви	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	5%	Сент лагийн	14-29 мандаттай 5 тойрог	100
33.	Лихтенштейн	Нам, нэр дэвшигчийн аль нэгд	нээлттэй	8%	Хамгийн их үлдэгдлийн арга	10,15 мандаттай 2 тойрог	25
34.	Люксембург	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Хагенбах Бишхофф	7-23 мандаттай 4 тойрог	60
35.	Мальта	Нэр дэвшигчийг зэрэглэж	нээлттэй	нуугдмал	үлдэгдлийг дахин хуваарилах	5 мандаттай 13 тойрог	65
36.	Молдав	Намд	хаалттай	Нам-5% Бие даагч-3%	D`Hondt	Үндэсний 1 тойрог	101
37.	Намиби	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	72
38.	Нидерланд -доод танхим -дээд танхим	Намд намд	Хаалттай хаалттай	0,67%	D`Hondt	Олон мандаттай 18 тойрог 12 мужийн зөвлөл	150 75
39.	Никарагуа	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	20 мандаттай Үндэсний 1 тойрог, 2-19 мандаттай 17 тойрог	90
40.	Умарт Ирланд	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	-	Шилжих 1 саналын		
41.	Парагвай -доодтанхим -дээд танхим	Намд намд	Хаалттай Хаалттай	Нуугдмал Нуугдмал	D`Hondt D`Hondt	Олон мандаттай 18 тойрог. Үндэсний нэг тойрог	80 45
42.	Перу	Намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 25 тойрог	120
43.	Польша -Сейм	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	5%	D`Hondt	7-19 мандаттай 41 тойрог	460
44.	Португали	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй		D`Hondt	Олон мандаттай 22 тойрог	230
45.	ОХУ Доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн	нээлттэй	7%	Харегийн	Үндэсний 1 тойрог	450

		жагсаалтад					
46.	Сан-Томе ба Принсип	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандат 7 тойрог	55
47.	Словак	Намын нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	нээлттэй	5%	Хагенбах Бишхофф	Үндэсний 1 тойрог	150
48.	Словени -доод танхим Дээд танхим	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	4%	D`Hondt	11 мандаттай 88 тойрог, италичуудад зориулсан 2 мандаттай 1 тойрог	90
49.	ӨАБНУ -доод танхим	Намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	4-43 мандаттай 9 тойрог	400
50.	Испани -доод танхим -дээд танхим	Намд намд	Хаалттай хаалттай	Нуугдмал Байхгүй	D`Hondt Шууд бус	Олон мандаттай 50 тойрог, Олон мандаттай 52 тойрог	350 208
51.	Шри Ланк	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	1/8 тойрогтоо		4-20 мандаттай 22 тойрог, 29 мандаттай үндэсний 1 тойрог	225
52.	Суринам	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 10 тойрог	51
53.	Швед -Риксдаг	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	4% -үндэсний хэмжээнд, 12% тойрог	Сент Лаг	2-34 мандаттай 29 тойрог, 39 мандаттай үндэсний 1 тойрог	349
54.	Швейцари -доод танхим	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Хагенбах Бишхофф	Олон тандаттай 26 тойрог	200
55.	Турк	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	10%	D`Hondt	Олон мандаттай 79 тойрог	550
56.	Урагвай -доод танхим -дээд танхим	Намд намд	Хаалттай хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 19 тойрог. 30 мандаттай үндэсний 1 тойрог	99 31/30
57.	Уэльс	Жагсаалтад-1 санал, Нэр дэвшигчид-1 санал	нээлттэй	нуугдмал	Нэмэлт саналын систем		

Жич: 75 улсын парламентын сонгуулийн зарим үзүүлэлтийг хавсаргав. Зарим арлын болон холбооны улсын бүрэлдэхүүнд багтдаг улсуудын материал бүрэн олдоогүй учир оруулаагүй болно